

УДК 351.741:331.45

Коломієць Олена Вікторівна –
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної
підготовки Національної академії
внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Висвітлено основні засади вживання нормативних категорій, що характеризують безпеку людини та охорону праці як комплексне поняття, урегульоване різними галузями права.

Ключові слова: безпека; охорона праці; безпека праці; працівник; держава; законодавство.

З огляду на глобальні трансформації та нестабільність українського суспільства, безпека посідає особливе місце в структурі суспільних цінностей, адже саме завдяки їй може бути реалізовано всі інші людські права, зокрема на життя, свободу, самореалізацію.

Таким чином, безпека особи передбачає не лише фізичний захист кожної людини чи завдання щодо виживання та безпеки людства, а здебільшого реалізацію здатності кожної особи до повноцінного життя, гарантування відповідних умов для цього з боку самої людини, громадських організацій, суспільства, а також держави, міжнародного співтовариства, міжнародних організацій тощо. Існує аксіома: кожен, хто дає людям робоче місце, має гарантувати їх безпеку. Такою самою аксіомою є те, що захищати життя й здоров'я громадянина – безпосередній обов'язок держави. Особливої значущості цей вислів набуває у межах розгляду питань щодо охорони праці.

Охорона праці як галузь людської діяльності – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини в процесі її трудової діяльності.

Безпека праці є близьким, але не тотожним поняттям стосовно охорони праці, оскільки розкриває певні аспекти безпеки особи з позиції здатності трудового процесу зберігати відповідність вимогам, визначеним у нормативно-технічній документації. Однак у більшості джерел поняття охорони праці та безпеки праці вживають як взаємозамінні.

Вивченню різноманітних аспектів забезпечення охорони праці та безпеки присвячено значну кількість наукових досліджень. Цікавими є переконання О. В. Баклана щодо ефективності адміністративно-правового забезпечення безпеки й охорони праці в Україні. Д. О. Безубов підтверджує проблему забезпечення юридичної безпеки, розглядаючи безпеку особи, суспільства й держави. Оскільки там, де особа перебуває в безпеці, у безпеці будуть суспільство та держава. В. М. Тімашова розглядає особисту безпеку працівника як невід'ємну складову охорони праці, що, з огляду на специфіку роботи працівників міліції, має власні особливості. Автор зазначає, що для працівників міліції їх службова діяльність у сфері охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю є такою самою працею, як для більшості громадян їх робота вчителем, лікарем, водієм тощо. Н. В. Дараганова наголошує, що особливістю сучасного етапу розвитку України є загострення проблем, пов'язаних із безпекою діяльності людини й охороною праці. Побудова демократичної, правової, соціальної української держави, заснованої на визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю, передбачає змінення пріоритетів у питаннях правового регулювання праці, у тому числі й реформування такої важливої, хоча й досить проблемної, сфери, як охорона праці.

Водночас у більшості джерел, присвячених питанням забезпечення безпеки й охорони праці, зазначені поняття не розмежовують залежно від сфери їх застосування.

Метою статті є дослідження проблем, пов'язаних із такими категоріями, як «безпека», «охорона праці» та «безпека праці», особливостей застосування їх у законодавстві України.

Становлення України як правової держави зумовлює важливість розв'язання проблеми забезпечення безпеки її громадян, що набуває нового, концептуального значення. Передумовою безпеки суспільства та держави є забезпечення

безпеки особи, що уможливило проектування та здійснення заходів із забезпечення безпеки суспільства й держави. Будь-яка діяльність держави, зокрема її юридичних органів, повинна бути звернена до людини, її інтересів, прав і свобод. Безпека всіх рівнів (держави, нації, організацій тощо) ґрунтується на безпеці особи, яка є головним суб'єктом соціального розвитку, вищою цінністю цивілізації, кінцевим об'єктом системи заходів щодо забезпечення кожного з рівнів безпеки. Інтерес особи повинен бути пріоритетним з-поміж усіх інших суспільних інтересів [1, с. 163].

Очевидно, що за відсутності реальних гарантій безпеки фізичних осіб усі інші гарантії економічної, соціальної та політичної безпеки держави й нації загалом утрачають будь-який сенс [2, с. 78]. І хоча не викликає сумнівів теза, що будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною [3, с. 7–8], дійсно, сьогодні зробити виробництво повністю безпечним неможливо. Водночас, використовуючи найрізноманітніші правові засоби, на нашу думку, можна й потрібно забезпечити належний рівень охорони праці в усіх галузях економіки України.

Інститут охорони праці посідає особливе місце в системі забезпечення безпеки особи. У межах законодавства України поняття охорони праці визначено як систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці [4].

Інститут охорони праці в Україні є комплексом не лише норм різних галузей права, а й наукових здобутків і напрацьовань фахівців у галузі психології, фізіології, ергономіки, гігієни тощо. На нашу думку, усе розмаїття заходів, яких уживають для підвищення ефективності трудової діяльності, збереження здоров'я працівника, слід розглядати, передусім, крізь призму їх спрямованості на забезпечення безпеки особи.

Згідно з п. 4.14 ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» [5], термін «безпека праці» означає стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто або вплив шкідливих виробничих чинників не перевищує гранично допустимих значень. Безпеку праці на будь-якому виробництві забезпечують такі складові: санітарно-гігієнічні умови, безпека

виробничого обладнання та виробничого процесу, організація роботи з охорони праці.

Безпеку праці в Україні регульовано нормативними документами, об'єднаними в Систему стандартів безпеки праці (ССБП). Їх класифікація передбачає всі основні види умов праці. Відповідно до Угоди про співробітництво в галузі охорони праці, яку уклали керівники урядів держав СНД (1994 р.), стандарти ССБП Україна визнала як міждержавні. Зазначена система стандартів – це комплекс взаємозв'язаних стандартів, спрямованих на забезпечення безпеки праці, збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці. Розроблення стандартів здійснюють працівники служб охорони праці на основі наукових досліджень, досягнень науки й техніки [6, с. 111]. Проте далеко не всі аспекти охорони праці відображено в нормах і стандартах промислової безпеки, гігієни праці та виробничої санітарії.

Таким чином, безпека праці є складовою охорони праці як комплексного міжгалузевого правового утворення, що має власну сферу правового регулювання й визначається зв'язком «держава – працедавець – працівник». Суспільні відносини, що виникають на рівні такого зв'язку, регульовано здебільшого нормами адміністративного права, за допомогою яких держава закріплює вимоги до рівня організації, стану умов та охорони праці, а також відповідальність за їх недотримання.

Термін «охорона праці» вживається в основних кодифікованих актах, що визначають засади правового регулювання безпеки особи в Україні. Так, Кодекс законів про працю України передбачає цілу низку правил з охорони праці, що наявні в главі 11, яку так і названо – «Охорона праці». Норми, що стосуються цих відносин, визначено також у багатьох статтях інших глав: «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді», «Професійні профспілки» [7].

У межах законодавства про працю регламентовано права й обов'язки працедавця та працівника. Отже, безпека людини в трудовому праві – це захищеність прав і законних інтересів працівника та працедавця під час трудової діяльності. Формування структур ринкової економіки, що характеризується різноманіттям форм господарювання й видів власності, насамперед передбачає актуалізацію значення правового захисту працівника. На жаль, чинний Кодекс законів про працю України,

проголошуючи право працівників на охорону праці, життя, здоров'я, не встановлює ефективного правового механізму відновлення порушеного права. Держава для якнайповнішого забезпечення охорони праці працівників як суб'єктів трудового права має відігравати роль посередника, який би рівною мірою враховував інтерес працівників і працедавців, а також гаранта соціально-правового захисту працівників. Завдання працедавця в сучасних умовах – забезпечити соціальний захист найманих ним працівників на всіх етапах робочого циклу – під час прийому на роботу, у процесі роботи, у разі втрати працездатності тощо. Ці та інші заходи спрямовано на забезпечення охорони праці.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення термін «охорона праці» вжито в назві глави 5 – «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення». Зазначена глава Кодексу містить норми адміністративного примусу у сфері охорони праці, головне завдання яких – протидія злочинності та профілактика протизаконної поведінки всіма суб'єктами права [8]. Таким чином, держава не обмежується встановленням тільки обов'язків, а передбачає також систему юридичних гарантій, що мають забезпечувати їх здійснення. Серед гарантій певна роль належить заходам адміністративно-примусового впливу, що в найзагальнішому вигляді є засобами цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку людини з метою спонукання її до певної, визначеної правовими нормами, поведінки у сфері охорони праці [9, с. 76].

Кримінальний кодекс (КК) України містить термін «охорона праці» у положеннях розділу 10 – «Злочини проти безпеки виробництва». Статті 271, 275 передбачають кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці, правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд [10].

Досліджуючи зміст ст. 271 КК України (Порушення вимог законодавства про охорону праці), можна дійти висновку, що безпосереднім об'єктом злочину є безпека праці. Додатковими об'єктовими безпосередніми об'єктами є здоров'я та життя особи. Потерпілим від злочину визнається особа, яка має постійний або тимчасовий правовий зв'язок із відповідним підприємством, установою, організацією чи з діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності.

Такий зв'язок виникає, передусім, шляхом укладення трудового договору (контракту), інших нормативно-правових актів. Отже, потерпілими можуть бути як штатні працівники підприємства, тимчасові робітники та службовці, так і учні виробничого навчання, студенти, учні профтехучилищ, які проходять виробничу практику, та будь-які інші особи, діяльність яких пов'язана з цим виробництвом. Об'єктивна сторона зазначеного злочину передбачає, що це діяння у вигляді порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці (тобто недотримання або неналежне дотримання вимог безпеки та гігієни праці й виробничого середовища), яке може бути здійснене як шляхом дії, так і бездіяльності. За характером вимог, наявних у зазначених актах, розрізняють загальні та спеціальні правила охорони праці. Крім того, це наявність таких наслідків, як заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК України) та спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271 КК України) [11]. Поняття «загибель людей» розуміють як заподіяння смерті одній чи більше особам, а «інші тяжкі наслідки» тлумачать як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження принаймні одній особі або середньої тяжкості тілесного ушкодження двом чи більше особам. Обов'язковою є наявність причинового зв'язку між порушенням вищезазначених вимог законодавства та його наслідками. Зі змісту ст. 271 КК України слід розуміти, що суб'єктом цього злочину є службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності, на яких законодавством, у широкому розумінні цього терміна (законом, наказом, посадовою інструкцією тощо), покладено обов'язки щодо забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці [12, с. 47–53].

Водночас у законодавстві України досить багато актів, що по суті належать до сфери охорони праці, але термін «охорона праці» у їх тексті не вжито. Так, важливе значення для забезпечення охорони праці має Кодекс цивільного захисту України – це комплексний акт законодавчого органу держави, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, а також забезпечує формування й

механізм реалізації державної політики у сфері промислової безпеки, гігієни праці та виробничого середовища.

Набуття чинності цим документом у липні 2013 р. означає, з-поміж іншого, імперативне входження до науково-теоретичного та практичного обігу сфери забезпечення безпеки нормативного терміна «цивільний захист», який розуміють як функцію держави, спрямовану на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [13].

Із прийняттям цього кодексу втратили чинність деякі законодавчі акти, що традиційно використовувалися для регулювання відносин з охорони праці. Одним із таких актів став Закон України «Про пожежну безпеку». Замість цього законодавчого акта всі відносини у сфері забезпечення пожежної безпеки на території України, відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у вказаній галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності врегульовано нині Кодексом цивільного захисту України.

Текст Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» також не містить терміна «охорона праці», але закріплює вимоги щодо безпеки особи в контексті безпечних умов як стану середовища життєдіяльності, за якого відсутня небезпека шкідливого впливу його чинників на людину, а також визначено нормативне поняття середовища життєдіяльності людини – це сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного та штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її мешкання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо. До того ж, цей Закон містить вимоги до безпеки у сфері проектування, будівництва, виготовлення та використання нових засобів виробництва й технологій, гігієнічні вимоги до повітря в робочих та інших приміщеннях тощо [14].

Положення Закону України «Про соціальний діалог», завдяки якому сформовано правовий базис функціонування соціального діалогу, визначено його поняття, суб'єкти, систему та рівні, також не містить словосполучення «охорона праці» [15]. Водночас охорона праці є предметом правового регулювання

передбачених цим Законом генеральних, галузевих, територіальних угод, що укладають між собою центральний орган виконавчої влади, який реалізовує державну політику у сфері охорони праці, та Федерація профспілок України й роботодавці. Усі генеральні угоди, укладені в Україні, містили окремі розділи, присвячені охороні праці, за якими сторони зобов'язувалися сприяти дотриманню законодавства з охорони праці [6, с. 28].

Таким чином, навіть за відсутності в тексті законодавчого акта термінів «охорона праці» та «безпека праці» його зміст спрямовано на забезпечення безпеки особи в процесі трудової діяльності. Це є безумовним пріоритетом для віднесення такого нормативного акта до системи хорони праці.

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що охорона праці є комплексним поняттям, урегульованим різними галузями права та спрямованим на забезпечення безпеки особи. Так, наприклад, норми трудового права визначають систему прав, обов'язків та гарантій працівників і роботодавців щодо охорони праці; норми цивільного права – майнову відповідальність у разі ушкодження здоров'я або смерті працівника; норми адміністративного права – адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Для охорони від найбільш небезпечних посягань на безпеку особи, у разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків застосовують норми кримінального права.

Перспективи подальших наукових розвідок у межах зазначеної проблематики полягають у ґрунтовному аналізі питання щодо співвідношення понять «охорона праці» та «безпека праці» крізь призму аналізу правових категорій. Ідеться про з'ясування сутності та співвідношення ключових понять, що характеризують сферу забезпечення безпеки особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беззубов Д. О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення) : [монографія] / Д. О. Беззубов. – К. : Леся, 2013. – 451 с.

2. Тімашова В. М. Концепт особистої безпеки в практичній діяльності органів внутрішніх справ / В. М. Тімашова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12. – С. 77–82.
3. Чирва Ю. О. Безпека життєдіяльності : [навч. посіб.] / Ю. О. Чирва, О. С. Баб'як. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червн. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» [Електронний ресурс] : наказ Держстандарту України від 26 берез. 1999 р. № 164 / Держстандарт України. – Режим доступу : <http://document.ua/ohorona-praci.-termini-ta-viznachennja-osnovnih-ponjat-nor9018.html>.
6. Охорона праці в галузі юриспруденції : [навч. посіб.] / Пилипенко П. Д., Жолнович О. І., Козак З. Я. та ін. ; [за ред. П. Д. Пилипенка]. – К. : Ін Юре, 2013. – 272 с.
7. Кодекс законів про працю [Електронний ресурс] : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 7 груд. № 8073-X. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
9. Баклан О. В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Баклан Олег Володимирович. – К., 2002. – 226 с.
10. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [у 2 т.] / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид. переробл. та допов. – К. : Алерга : КНТ ; Центр учб. л-ри, 2009. – . – Т. 2. – 2009. – 624 с.

12. Дараганова Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці / Н. В. Дараганова // Юридична наука. – 2013. – № 5. – С. 47–53.

13. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовт. 2012 р. № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34–35. – Ст. 458.

14. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення Електронний ресурс] : Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4004-XII. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>.

15. Про соціальний діалог в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 2010 р. № 2862-VI. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.
